

Yo'ldosheva Shahlo Ibragimovna

Navoiy viloyati Xatirchi tumani 66-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada nutq o'stirish tushunchasi, o'quvchilar nutqini o'stirishning mavjud ahvoli, ona tili darolarida nutq o'stirishning shakl va vositalari, nutq o'stirishda noan'anaviy usullardan foydalanish haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *nutq, nutq o'stirish, so'z, bog'lanishli nutq, tarqatma, didaktik material, ertak, hikoya.*

Kuchli nutq qobiliyatlarini rivojlantirish boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun juda muhimdir, chunki u samarali muloqotni ta'minlaydi, akademik ko'rsatkichlarni oshiradi va ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradi. Ushbu maqolada yosh o'quvchilarda nutq qobiliyatining o'sishiga ko'maklashish uchun o'qituvchilar foydalanishi mumkin bo'lgan bir qator usul va strategiyalar ko'rib chiqiladi. Ushbu metodlarni qo'llash orqali o'qituvchilar o'quvchilar nutq qobiliyatlarini ishonch va ravonlik bilan rivojlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhit yaratishi mumkin.

Og'zaki ifodani qadrlaydigan va rag'batlantiradigan sinf muhitini yaratish nutq mahoratini rivojlantirish uchun juda muhimdir. O'qituvchilar o'quvchilarga tengdoshlari oldida so'zlash, sinf muhokamalarida qatnashish va guruh mashg'ulotlarida qatnashish imkoniyatini berishlari mumkin. Faol tinglash samarali muloqotning asosiy tarkibiy qismidir. O'qituvchilar audio yozuvlar, tinglashni tushunish mashqlari va interaktiv munozaralar kabi o'quvchilarning tinglash qobiliyatini oshiradigan tadbirlarni o'z ichiga olishi mumkin. Faol tinglashni targ'ib qilish orqali talabalar tushunishni, tanqidiy fikrlashni va turli xil aloqa sharoitlarida munosib javob berish qobiliyatini rivojlantiradilar. Notiqlik uchun imkoniyatlar yaratish talabalarning ishonchini oshiradi va ularning nutq qobiliyatlarini oshiradi. O'qituvchilar sinf taqdimotlarini, munozaralarni yoki nutq tanlovlarini tashkil qilishlari mumkin, bu esa o'quvchilarga tinglovchilar oldida nutq qobiliyatlarini namoyish etishlariga imkon beradi. Ushbu tadbirlar o'quvchilarning notiqlik mahoratini, o'ziga ishonchni va o'z fikrlarini izchil tashkil etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Ko'zgu nutq mahoratini rivojlantirishning muhim jihati hisoblanadi. O'qituvchilar talabalarga nutq qobiliyatlari haqida fikr yuritishda, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashda va keyingi rivojlanish maqsadlarini belgilashda rahbarlik qilishlari mumkin. Muntazam mulohazalar, o'z - o'zini baholash va maqsadlarni belgilash talabalarga kuchli va zaif tomonlaridan xabardor bo'lishga yordam beradi va ularni nutq qobiliyatlarini oshirish ustida doimiy ishlashga undaydi.

Nutq faoliyati uchun o'quvchilarning nutq ko'nikmalarini oshirish uchun bir nechta shartlarga rioya qilish kerak:

1. Talabning nutqi yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. Ekspressiv nutqni rivojlantirishning uslubiy talabi talabalar o'z fikrlarini, og'zaki yoki yozma bayonotlarga bo'lgan istaklarini va muloqot qilish zarurligini bildiradigan vaziyatlarni yaratishdir.

2. Har qanday nutq mazmunli tarkibga ega bo'lishi kerak. Material qanchalik to'liq, boy va qimmatli bo'lsa, bayonot shunchalik mazmunli bo'ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'zlar, lug'at, jumla tuzilmalari va nutq naqshlari yordamida ifodalangandagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli rivojlantirishning uchinchi sharti talabalarni zarur til vositalari bilan jihozlashdir.

Nutq ko'nikmalarini o'stirishda uchta yo'nalish aniq ajralib turadi: alohida so'zlar ustida ishlash, lug'at va jumla tuzilmalarini rivojlantirish va bog'langan nutqni kuchaytirish. Leksikologiya, morfologiya va sintaksis alohida so'zlar, lug'at va jumla tuzilmalari ustida ishlash uchun lingvistik asos bo'lib xizmat qiladi. Boshqa tomondan, bog'langan nutqning rivojlanishi mantiq, adabiyotshunoslik va sintaktik tuzilmalarni har tomonlama o'rganishga tayanadi.

Nutqni o'stirish talabalarning to'rtta shartga rioya qilish qobiliyatini oshirish orqali ta'minlanadi: izchillik, istiqbol, xilma-xillik va umumiy maqsadga muvofiqlik. Nutq o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda muhim vositadir. Bu nafaqat fikrlarni ifoda etish vositasi, balki ularni shakllantirish uchun quroldir. Fikr nutqning psixologik asosi bo'lib xizmat qiladi va uni etishtirish fikrlash jarayonlarini boyitishga tayanadi. Nutqni samarali o'stirish faqat aqliy faoliyat tizimini o'zlashtirish, shu jumladan tayyorgarlik, materialni takomillashtirish orqali mumkin, mavzuni tanlash, mantiqiy operatsiyalar va joylashtirish.

Fikrlash til materiali yordamida og'zaki shakllanganda va ifodalanganda muvaffaqiyatli rivojlanadi. Tushunchalar so'zlar yoki so'z birikmalari bilan ifodalanadi, bu ularni aloqa uchun muhim materiallarga aylantiradi. Kontseptsiyani ifodalovchi so'zni (yoki so'z birikmasini) tushunish ushbu tushuncha asosida tashqi nutqda fikrlash uchun asos yaratadi.

Bolalar nutqini o'stirishda turli xil didaktik o'yinlarni tez-tez tashkil etish yo'li bilan berilayotgan bilimni tez o'zlashtirish imkoni tug'iladi. Agar o'yin bolalarga dinamik tarzda o'rgatilsa, ular o'yinni o'rganib olganlarini sezmay qoladilar, o'yin jarayonida o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga aslî qiynalmaydilar. "O'yinlar bolalarning to'g'ri o'sishida juda muhim rol o'ynaydi. Bola o'yinga butun borlig'i bilan kirishib ketadi. O'yin jarayonida uning nutqi tez rivojlanadi".

O'yinlar, xususan didaktik o'yinlar, bolalarning tabiiy ehtiyoji-harakatchanligiga juda mos keladi. Shuning uchun ham bolalar o'yinni juda sevadilar.

Maktabgacha tarbiya va maktab yoshidagi kichik bolalarning nutqini o'stirishda o'yin muhim o'rin tutadi.

Didaktik o'yinlarning qariyb hammasida, masalan, "Bo'g'inlarga ajrat", "Qaysi harfdan" kabi o'yinlarda harakat elementlari bolalarning jismoniy va aqliy o'sishlariga katta ta'sir etadi.

Bolalarda sezgirlikni va eshitish, ko'rish, harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishda, ayniqsa didaktik o'yinlarning ahamiyati katta. Masalan, "Jimjitlik", "Nimani taqirlatyapti?", "Tuk-tuk", "Kim nimani eshityapti?" va boshqa shu kabi o'yinlarda bolalarning xotira va eshitish qobiliyati, shuningdek, diqqati o'sadi.

Ilmiy metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan didaktik o'yinlarni bolalarning zo'r quvonch bilan o'ynashi tajribada hamisha ko'zga yaqqol ko'rinib turadi. Har bir o'yin mobaynida bolalarning diqqati, zehni taraqqiy etib boradi. O'qish paytida bolalar bir-birlarining harakatlarini kuzatadilar, hech narsani ko'zdan qochirmaslikka, o'yin qoidalarini va berilgan vazifalarini esda saqlab qolishga tirishadilar. Bundan tashqari o'yin paytida o'quvchilar oldin o'rganilgan materiallarga asoslanib ish tutadilar, natijada bu material bolalar xotirasida yana ham mustahkam o'rnashib qoladi.

Didaktik o'yinlar bolalarda har bir narsani bilishga intilish hissini uyg'otadi, ularning aqliy ish bilan aktiv shug'ullanishiga imkon beradi, kuzatuvchanlik, narsa va hodisalarni taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, aniqlash qobiliyati hamda nutqi o'sa boradi.

Didaktik o'yinlar bolalarni ongli harakat qilishga o'rgatadi.

"Didaktik o'yinlar birinchi va ikkinchi signal sistemalari birligini, ko'rsatmalilik, so'z va harakat birligini mustahkamlaydi. Didaktik o'yinlarda o'quvchi o'qituvchining birorta gapini ham eshitmasdan qolmasligi kerak, aks holda, o'quvchi o'yin qoidasini yaxshi bilib ololmaydi, o'yin topshirig'ini o'z vaqtida bajara olmaydi, boshqalardan orqada qolib ketadi". Shu nuqtai nazardan bolaning xotirasini, diqqatini mustahkamlashda, so'z boyligi va nutqini normal o'stirishda didaktik o'yinlarning katta ahamiyati bor.

Bolalar o'yin boshlanishini sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavidalanadi.

"O'yin paytida bolalar psixikasining individual xususiyatlari, ularda shartli reflekslarning paydo bo'lish tezligi va ularning mustahkamligi yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi. Bu esa o'qituvchiga o'quvchilar faoliyatiga individual munosabatda bo'lish imkonini beradi".

Didaktik o'yinlarning eng soddalaridan biri "Davom ettir" o'yinidir. Bunda o'qituvchi bir so'zning boshlanishini, yani birinchi yoki birinchi va ikkinchi bo'g'inini aytadi, o'quvchilar esa uni davom ettiradilar. Bu o'yinda ishlatiladigan so'zlar ikki-uch bo'g'indan oshmasligi kerak. Bunday so'zlarni bolalarning Gul-nor, Xol-mat, Jo'-ra, No-di-ra, A-za-mat kabi ismlaridan boshlash maqsadga muvofiqdir. Keyin esa sha-mol, lay-lak, tul-ki, bo-la, uch-di, o'y-na-di kabi narsa va ish-harakat nomlari aytiladi. O'yin oxirida o'qituvchi bir-biriga o'xshash 3 - 4 so'z aytadi. Masalan: Nodira-Nazira, Normat-

Xolmat, Non-don, suv-sut, choy-soy kabi. Keyin bolalarga shu singari so'zlarni o'ylab topishni aytadi.

Didaktik o'yinlardan topishmoq, tez aytish kabi o'yinlar ham talim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga, bolalarga ruhiy oziq beradi.

Xulosa qilib aytganda, zarur shart-sharoitlarga rioya qilish va nutqni o'stirishni turli xil ta'lim tadbirlariga qo'shish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlarining muloqot qobiliyatlarini, kognitiv o'sishini va umumiy akademik muvaffaqiyatlarini oshiradigan kuchli nutq qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish ularning akademik, ijtimoiy va shaxsiy o'sishi uchun juda muhimdir. Og'zaki ifodani rag'batlantirish, hikoya qilish va ovoz chiqarib o'qish, talaffuz va artikulyatsiya bilan shug'ullanish, rolli o'yin va drama tadbirlarini o'tkazish, faol tinglashni rivojlantirish, ommaviy nutq imkoniyatlarini taqdim etish va aks ettiruvchi amaliyotni rag'batlantirish kabi samarali usullarni qo'llash orqali o'qituvchilar talabalarga ishonch va samarali kommunikator bo'lish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boui, J. A. (2005). Maktabgacha fonologik sezgirlik va birinchi sinf o'qish yutuqlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy holat farqlari. Ta'lim psixologiyasi jurnali, 97 (3), 457-464.
2. Estigarribia, B., & Rodriguez, B. (2016). Maktabgacha ta'lim aniq ta'lim strategiyasi orqali so'z rivojlantirish. Erta Bolalik Ta'limi Jurnali, 44(2), 203-210.
3. Kalandarovna, Y. L. (2022). TABU LUG'ATINING KELIB CHIQISHI VA TUSHUNCHASI. Innovatsion Texnologik: Uslubiy Tadqiqot Jurnali, 3(10), 184-190.